

Karaimi w Wilnie do wybuchu I wojny światowej. Rekonesans badawczy*

Stefan Gąsiorowski

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Wydział Historyczny,
Zakład Kultury Żydów

Polska Akademia Nauk, Instytut Historii

The Karaim community in Vilnius up until the Outbreak of World War I: An Exploration

Summary: This article explores the history of the Karaim community in Vilnius, from its beginnings up to the outbreak of World War I. A Karaim community was present in Vilnius in the 19th century, when the city came under Russian rule. They were attracted by the opportunities the city offered in terms of a better education and well-paid jobs. Some of them settled in Vilnius because of military service. They originated mainly from Trakai and nearby villages, but others came from all over the Russian Empire. The Karaim community developed gradually, and over the course of time Karaims established a presence not only in the local military garrison, but also in schools, government offices, and markets. Soon, it was necessary to erect a Karaim temple and cemetery, which was done thanks to the backing of the city authorities and the financial support of all Karaim communities

* Niniejszy artykuł jest poszerzoną i uzupełnioną wersją referatu wygłoszonego na XI Sympozjum Naukowym „Starożytny Bliski Wschód i jego dziedzictwo” w Instytucie Judaistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie dnia 29 września 2015 r.

in Russia. However, an independent Karaim community was only established later in the 20th century.

Keywords: Karaims, Vilnius, immigration, Russian partitions of Poland, military, cemetery, house of prayer

Jak dotąd nie ma osobnej publikacji naukowej na temat dziejów Karaimów w Wilnie,¹ społeczności, która przebywa w tym mieście do dnia dzisiejszego. Brak opracowania potwierdza wydana nie tak dawno przez Barrego Dova Walfisha przy współpracy Michaila Kizilova *Bibliographia Karaitica* (Leiden-Boston 2011), jakkolwiek wzmianki o wileńskich Karaimach pojawiły się w wielu publikacjach o charakterze monografii oraz artykułach w czasopiśmie naukowych i w prasie. Najwięcej z nich odnosi się do karaimego domu modlitwy, który po wielu perturbacjach został wzniesiony w omawianym mieście na początku XX wieku.² Nastąpił więc chyba czas, aby choćby częściowo omówić to interesujące zagadnienie.

W tym krótkim artykule trudno przedstawić pełną i bogatą w treści historię osadnictwa karaimego w Wilnie, dlatego też należy wprowadzić cezurę czasową. Nie jest znana konkretna data przybycia Karaimów do miasta nad Wilią, stąd w tytule tego tekstu brak daty początkowej. Pierwotnie za cezurę końcową niniejszych wywodów obrano rok 1928, który jest datą ingresu na urząd hachana Rzeczypospolitej Polskiej Serai Markowicza Szap-szała (1873–1961) i odkąd dzieje wileńskich Karaimów zostały już całkiem dobrze udokumentowane. W trakcie pisania artykułu okazało się jednak, że udało się zebrać na tyle obszerny materiał źródłowy dotyczący wileńskich Karaimów, że temat ten doprowadzono jedynie do wybuchu pierwszej wojny światowej. Zresztą już po powstaniu II Rzeczypospolitej funkcjonowanie tej społeczności uległo diametralnej zmianie o charakterze geopolitycznym, co wymaga dodatkowych obszernych wyjaśnień.

Niektórzy z dawnych historyków twierdzili, że Karaimi, zresztą podobnie jak Żydzi, pojawili się w Wilnie jeszcze w XIV wieku. Jeden z nich, a mianowicie Teodor Narbutt w artykule *Dawniejsza topografia Wilna* opublikowanym

¹ Trudno nazwać tym mianem artykuł Haliny Kobeckaitė *Karaimi w Wilnie i Trokach*, opublikowany w czasopiśmie „Polska Sztuka Ludowa. Konteksty”, r. 47, 1993, nr 3/4, s. 45–46.

² Barry Dov Walfish, Mikhail Kizilov, *Bibliographia Karaitica. An Annotated Bibliography of Karaites and Karaism*, Leiden, Boston 2011, s. 356–357.

w połowie dziewiętnastego stulecia napisał, że podobno w czasach księcia Giedymina (1316–1341) opisywane miasto było podzielone na sześć dzielnic „stosownie do osiedlenia i zamieszkania ludzi rozmaitego narodu: różniących się wierzeniem religijnem”.³ W pierwszych czterech dzielnicach żyli Litwini, Rusini, Polacy, Niemcy, Moskwianie, Sierukowie (?), Ormianie, Grecy, Wołosi, Turcy i Tatarzy. Jak dowodził Narbutt: „Była i piąta dzielnica, dla Karaimų i Żydów przeznaczona. Jej obwodnica taka: Od ryneczku szklarskiego, do ulicy idącej w górę ku Trockiej bramie; tąż ulicą do rogu lewego ulicy Niemieckiej; potem Niemiecką, do zaułka na lewo, prowadzącego do tegoż ryneczku. Lud ten dzielnicę nazwał Czarne miasto, Juodu mesta”⁴ (w języku litewskim – Júodas Miėstas). W szóstej dzielnicy miała się mieścić jedynie mennica i zabudowania skarbowe.⁵

Wydaje się jednak, że nie można mówić o tak wczesnym osadnictwie karaimskim na ziemi wileńskiej z uwagi na to, że pierwsi przedstawiciele tej społeczności pojawili się na jej terenie dopiero z końcem wieku czternastego, wraz z Tatarami przywiezionymi po krymskich wyprawach przez księcia litewskiego Witolda.⁶ Bardziej prawdopodobne jest raczej stwierdzenie, że Karaimi przybyli do Wilna z zamiarem osiedlenia się, podobnie zresztą jak to miało miejsce w przypadku Warszawy, dopiero w drugiej połowie XIX wieku. Nie można jednakowoż zaprzeczyć, że odwiedzali stolicę Litwy już wcześniej, szczególnie ci, którzy zamieszkiwali Troki, istnieją bowiem wzmianki źródłowe o sporadycznych wizytach Karaimów w tym mieście spowodowane, bądź interesami handlowymi, bądź kontaktami z tamtejszą gminą żydowską w kwestiach skarbowo-podatkowych, bądź też ucieczką przed kataklizmami w postaci: przechodu obcych wojsk, pożarów, kontrybucji i epidemii. Czasami również uczeni karaimscy odwiedzali Wilno z uwagi na kontakty z innymi badaczami różnego pochodzenia i wyznania, czy drukarzami w sprawie edycji własnych dzieł.⁷

³ Teodor Narbutt, *Dawniejsza topografia Wilna*, [w:] tegoż, *Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historyi Litwy odnoszące się*, Wilno 1856, s. 49.

⁴ Tamże, s. 49–50.

⁵ Tamże, s. 50–51.

⁶ Stefan Gąsiorowski, *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV–XVIII wieku*, Kraków, Budapeszt 2008.

⁷ Tamże, s. 345, 347, 370, 373, 439; Mieczysław Jackiewicz, *Abraham ben Joszijahu*, [w:] *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej. T. 2: Literatura Ziemi Wileńskiej od XVI w. do 1945 r.*, oprac. M. Jackiewicz, Bydgoszcz 2004, s. 7.

Należy zatem powrócić do stwierdzenia, że Karaimi osiedlili się w Wilnie w XIX wieku, czyli w okresie, gdy miasto to znalazło się pod zaborem rosyjskim, w zupełnie innej sytuacji prawno-ustrojowej i ekonomicznej, niż to miało miejsce za czasów pierwszej Rzeczypospolitej. Według relacji niejakiego B. Szterna, dyrektora Szkoły Hebrajskiej w Odessie, sporządzonej z polecenia D. M. Kniaziewicza (notabene prezesa tamtejszego Towarzystwa Historii i Starożytności oraz kuratora okręgu naukowego), z której dane opublikowano w anonimowym artykule w półroczniku „Biblioteka Warszawska”, w 1836 roku w guberni wileńskiej mieszkało 402 Karaimów, z czego w Trokach – prawie 100 rodzin, a w Wilnie – tylko kilka.⁸

Znacznie dokładniejsze dane statystyczne zostały sporządzone przez carskich urzędników wojskowych w 1857 roku. Na ich podstawie można stwierdzić, że w Wilnie mieszkało wówczas jedynie 18 Karaimów, w tym ośmioro płci męskiej i dziesięcioro płci żeńskiej. Nie może więc dziwić sytuacja, że nie mieli oni w tym mieście ani swojego domu modlitwy, ani cmentarza. Najbliższa drewniana kienesa oraz *zierat* znajdowały się dopiero w pobliskich Trokach, oddalonych od Wilna o ok. 27 km.⁹

Kolejne dane demograficzne dotyczące Karaimów w Wilnie pochodzą z lat sześćdziesiątych XIX wieku z ustaleń znanego pisarza i carskiego urzędnika Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Fedora Vasil'eviča Livanova¹⁰, które opisał w swojej książce moskiewski uczony V. S. Głagolev. Wynika z nich, że w mieście mieszkało wówczas nadal jedynie kilka rodzin karaimskich, w Trokach zaś ponownie około 100. Co ciekawe, w tej samej pracy podano również statystyki z 1874 roku, czyli już po upadku powstania styczniowego.

⁸ [Bez autora], *O żydach Karaimach*, „Biblioteka Warszawska”, t. 2, 1844, s. 413, 418.

⁹ Dla porównania w Wilnie mieszkało wówczas 23950 Żydów. *Материал для географіи и статистики Россіи, собранные офицерами генерального штаба. Виленская губернія*, составилъ генеральнаго штаба капитан А. Корева, Санкт Петербург 1861, s. 316, 317, 540.

¹⁰ Był m.in. autorem wznawianej aż do dnia dzisiejszego czterotomowej pracy *Раскольники и острожники* (Санкт Петербург 1868; 4 wyd. 1872–73) oraz esejów na temat różnych miejscowości na Krymie, w tym: *Бахчисарай и его достопримечательности* (Москва 1874), *Севастополь* (Москва 1874), *Херсонес, древний Корсунь* (Москва 1874), *Чуфут-Кале, иудейская крепость* (Москва 1874). *Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона*, Санкт Петербург 1890-1907; <http://www.vehi.net/brokgauz/> (dostęp: 19 XII 2018).

Okazuje się, że w Wilnie pozostały dokładnie tylko cztery karaïmskie rodziny, w Trokach zaś – trzydzieści pięć.¹¹

Pierwszy powszechny spis ludności w imperium rosyjskim przeprowadzono jednak dopiero w 1897 roku. Jego wyniki zostały opublikowane przez Centralny Komitet Statystyczny Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rosji. Według tych danych w Wilnie mieszkało wówczas 155 Karaïmów (73 płci męskiej i 82 płci żeńskiej), z których pięciu miało zameldowanie tylko czasowe. Dla porównania warto może podać, że w tym mieście mieszkało również 65788 katolików, 28638 prawosławnych i 63831 Żydów oraz 842 muzułmanów. Cała zaś populacja Wilna wynosiła 153740 osób.¹²

Powyższe dane odnoszące się do całego XIX wieku należałoby zweryfikować w oparciu o zapiski odnotowane w tzw. *Rewizskich skazkach* (czyli ówczesnych spisach ludności organizowanych przez władze rosyjskie) i to nie tylko guberni wileńskiej, ale również kowieńskiej, w której także mieszkali Karaïmi. Zdarzało się w wielu przypadkach, że osoby zarejestrowane w nich w jednym miejscu, mieszkały faktycznie zupełnie gdzieindziej, jak informuje tego Mariola Abkowicz.

Niemniej liczba Karaïmów w mieście stale rosła, co było związane z rozwojem samego Wilna jako centrum kulturalno-oświatowego i targowo-przemysłowego guberni wileńskiej. O dynamice osadnictwa karaïmskiego na przełomie XIX i XX wieku w tym mieście świadczą również późniejsze (z czasów II Rzeczypospolitej) ich oficjalne memoriały do władz państwowych.¹³ Jak podawali sami Karaïmi, w 1908 roku mieszkało w Wilnie już

¹¹ В. С. Глаголев, *Религия Караимов. (Теоретико-исторический анализ)*, Москва 1994, s. 111, 112, 134.

¹² Вєніамин Синани, *Къ статистикъ караимовъ. (По переписи 1897 г.)*, „Караïмская Жизнь”, t. 1, 1911, s. 31; Е. Е. Ширяев, *Беларусь, Русь Белая, Русь Черная и Литва в картах*, Минск 1991, s. 82–83.

¹³ „Lat temu 20-30 liczba karaïmów w Wilnie poczęła się zwiększać i dosięgła takiej cyfry, że wynikła konieczność urządzenia własnej świątyni chociażby w wynajętym lokalu”. Cytat za: Memorjał R. Kobeckiego, J. Jutkiewicza i J. Zajączkowskiego, delegatów zespołu osób wyznania karaïmskiego, zamieszkałych w Wilnie. Dnia 22 kwietnia 1922 roku. Do Departamentu Spraw Wewnętrznych. Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie (Lietuvos Moksų Akademijos Vrublevskių Biblioteka) (dalej – BLANwW). Dział Rękopisów, sygn. F. 301-368, k. 4.

ok. 300 ich współwyznawców¹⁴, którzy mimo niewielkiej liczby stanowili niezwykle prężną społeczność w tym mieście.

Dlatego nie może dziwić, że stosunkowo wielu Karaimów uczęszczało już od lat 40. XIX wieku do I. Wileńskiego Gimnazjum, mieszczącego się w gmachu dawnego uniwersytetu. Było ono elitarną szkołą średnią o profilu humanistycznym i matematyczno-przyrodniczym. O jego wyjątkowości świadczy fakt, że wykładali tam nauczyciele zatrudnieni niegdyś na Uniwersytecie Wileńskim oraz, że ukończyły go wybitne osobistości polskiej nauki, kultury i polityki, w tym m.in. pedagog i tłumacz Ignacy Iwicki (absolwent z roku 1844), kolekcjoner i bibliofil Emeryk Hutten-Czapski (1846), Józef Piłsudski (1885) i wielu innych. Z grona Karaimów absolwentami tego gimnazjum byli Romuald Kapłanowski (1846), Romuald Kobecki (1848), Rafał Abkowicz (1868; syn Ananiasza, późniejszy generał-lekarz), Ananiasz-Antoni Juchniewicz (1873, prawdopodobnie syn Stanisława) i Emil Kobecki (1889). Warto dodać, że Samuel, brat wspomnianego Ananiasza-Antoniego Juchniewicza, został pod koniec XIX wieku sekretarzem III. Policyjnego Wydziału miasta Wilno.¹⁵

Karaimi wykonywali różne zajęcia ważne dla gospodarki Wilna. Wiadomo, że najbogatsi z nich posiadali w tym mieście fabrykę wyrobów tytoniowych, która została założona już w 1865 roku. Produkowano w niej papierosy o nazwie „tulipan”. Sprzedawano je w paczkach m.in. w sklepie tytoniowym usytuowanym przy głównej ulicy tego miasta, należącym również do Karaimów, po 10 sztuk za 6 kopiejek i po 25 sztuk za 15 kopiejek. Karaimi służyli też masowo w wojsku carskim, gdyż służba ta dla wszystkich mężczyzn w wieku produktywnym była obowiązkowa. Niektórzy z nich, jak np. sztabs-kapitanowie Samuel Semenowicz Dubiński (zm. 1912) i Osip (Józef) Łopatto (1860–1945) oraz Ilja Łopatto (1865–1920), Noe Robaczewski (1881–1943), Aleksy Łopatto (1890–1970) czy Józef Firkowicz (1894–1939) ukończyli wileńską Szkołę Oficerską i przez wiele lat stacjonowali w tym mieście. Wśród Karaimów można było znaleźć także wielu wysoko wykwalifikowanych pracowników, którzy po demobilizacji zostawali urzędnikami państwowymi,

¹⁴ List komitetu budowy kienesy do władz miasta w Wilnie z 1908 r. BLANwW. Dział Rękopisów, sygn. F. 301-446, k. 1-1v. W wyniku pierwszej wojny światowej, już po włączeniu Wilna do państwa polskiego, liczba Karaimów zmniejszyła się do dwustu osób. Shmuel Spector, *Karaites*, [w:] *Encyclopedia of the Holocaust*, t. 2, red. Israel Gutman, New York, London 1990, s. 785.

¹⁵ М. В. Серебряков, *Исторический очерк столетнего существования Виленской 1-й гимназии. 1803—1903. ч. I*, Вильна, 1903. Za: http://vilnius.penki.lt/1_gim.html (dostęp: 31 X 2018). Dziękuję Marioli Abkowicz za wskazanie tego źródła.

inżynierami, kolejarzami i intelektualistami. Przykładowo Aleksander Zajączkowski (1855–1930) pełniący funkcję felczera w armii rosyjskiej, po wojnie rosyjsko-tureckiej w latach 1877–1878 został zatrudniony w administracji wileńskiej i uzyskał nawet tytuł radcy. Siemion Juchniewicz (1893–1960) po odbyciu służby wojskowej podczas I wojny światowej w jednostce łączności pracował w wileńskim urzędzie pocztowym. Taki sam zawód wykonywał inny oficer rosyjski, Isaj Rojecki (1891–1954). Jerzy Łopatto (1896–1970), który podczas rewolucji walczył w armii generała Antona Iwanowicza Denikina, po powrocie z Jugosławii do Wilna pracował w zawodzie mierniczego i melioranta. Podoficer armii carskiej Aleksander Pilecki (1876–1940) po powrocie z niewoli niemieckiej w 1920 roku otrzymał pracę na kolei. Następny z rodziny Łopattów, Konstanty (1897–1974), który z powodu rewolucji październikowej był zmuszony zrezygnować ze studiów w Imperatorskiej Wojskowej Akademii Medycznej w Sankt Petersburgu, przyjechał do Wilna i po uzyskaniu uprawnień lekarskich został miejscowym ginekologiem. Z kolei Jakub Zajączkowski (1900–1991) po odbyciu służby wojskowej w Brześciu nad Bugiem uzyskał pracę w wileńskim banku.¹⁶

Żołnierskie rzemiosło to trudny kawałek chleba i czasem powoduje ciężkie urazy psychiczne prowadzące nawet do samobójstwa. Tego typu przypadki, nie ominęły także Karaimów. Z niewiadomych powodów w 1910 roku zastrzelił się dwudziestosiedmioletni oficer armii carskiej, Marek Szpakowski (1883–1910). Duże poruszenie w środowisku, zresztą nie tylko, wileńskich Karaimów wywołała też nagła śmierć Samuela Semenowicza Dubińskiego, wychowanek tamtejszej szkoły oficerskiej. Jako ochotnik wziął udział w wojnie rosyjsko-japońskiej w latach 1904–1905 i dowodził w randze kapitana sztabowego Mołodeczeńskim pułkiem łączności z 43 Dywizji Piechoty. Jego zdrowie miał nadszarpnąć nieszczęśliwy upadek z konia, w wyniku którego stracił przytomność i zaczął mieć kłopoty z pamięcią. Zastrzelił

¹⁶ B. I. Синани, *Хроника текущей жизни. Вильно „Караимская Жизнь”*, t. 2, 1911, s. 96; А. И. Шпаковский, *Хроника текущей жизни. Памяти С. С. Дубинского*, „Караимское Слово”, nr 3/4, 1913, s. 17–18; [Reklama], „Караимское Слово”, nr 5, 1913, s. 25; nr 6, 1913, s. 25 itd.; Michailas Zajončkovskis, *Karaimai kariuomenėje. Karajlar javanlychta. Karaims on military service. Karaimi na żołnierce. Караимы в армии*, Vilnius 2000, s. 19, 24, 31, 46–48, 51, 52, 57, 59, 62, 70, 71, 77; M. Jackiewicz, *Łobanos Józef*, [w:] *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, s. 144.

się z własnego rewolweru w nocy z 12 na 13 września (według kalendarza juliańskiego) 1912 roku.¹⁷

W XX wieku wraz ze stale postępującym rozwojem społeczno-ekonomicznym Wilna, znaczenie Trok jako najważniejszego ośrodka kultury karaimejskiej zaczęło stopniowo maleć. Do stolicy Litwy młodzież karaimejska napływała przede wszystkim w poszukiwaniu lepszego wykształcenia, a następnie pracy. Szybko też pojawiła się paląca potrzeba budowy kienesy, ponieważ spotkania modlitwne prowadzone przez trockiego hazzana Izaaka Boaza Firkowicza¹⁸ w wynajmowanych, często ciasnych pomieszczeniach nie spełniały wszystkich oczekiwań wiernych. Na początku 1908 roku został zawiązany dziesięcioosobowy komitet budowy karaimejskiego domu modlitwy w Wilnie pod przewodnictwem byłego hazzana trockiego, Feliksa (Finesa) Aronowicza Maleckiego, który zatwierdził pismem nr 8902 z 24 czerwca 1908 roku generał lejtnant Konstantyn Fadiejewicz Krzywicki (1840–1910), wileński, kowieński i grodzieński gubernator. W skład tego komitetu wchodził także Józef Łopatto jako skarbnik, Romuald Łopatto, bracia Mawrikij (Maurycy) i Achiezier Zajączkowski oraz Adolf Szpakowski, Mosze Duruncza i Alfons Pilecki. Miał się on przede wszystkim zająć zbieraniem dobrowolnych składek na wymurowanie kienesy. Z uwagi jednak na to, że nie posiadał dostatecznych funduszy na szybką realizację swoich statutowych planów, jeszcze w lutym tego roku zwrócił się pisemnie do rady miasta Wilna z prośbą o przydzielenie placu pod budowę modlitwni i domu gminnego o powierzchni ok. 300 sążni kwadratowych. Przy okazji sugerował, że najlepszy byłby plac na Zwierzyńcu, który na planie miasta posiadał numer 293 i znajdował się przy ulicy Puszkina.¹⁹

Wileńska Rada Miejska na posiedzeniu w dniu 7 kwietnia 1909 roku postanowiła przekazać gminie karaimejskiej w bezpłatne posiadanie działkę na wybudowanie karaimejskiego domu modlitwy wielkości 282,70 sążni kwadratowych, położoną na Zwierzyńcu przy ulicy Grodzkiej. Postawiono jedynie warunek, że jeśliby wzniesiono tam dom o innym przeznaczeniu, plac ten wróci pod zarząd miasta oraz że gmina karaimejska nie może przejąć tej ziemi na własność, powinna też „po gospodarsku” zająć się kawałkiem tamtejszego

¹⁷ А. И. Шпаковский, *Хроника текущей жизни. Памяти С. С. Дубинского*, s. 17–18; M. Zajončkovskis, *Karaimai kariuomenėje*, s. 19, 67.

¹⁸ Był synem Nisana. Według relacji jego prawnuczki, Marioli Abkowicz, po śmierci nazywano go w środowisku karaimejskim Bogusławem Firkowiczem.

¹⁹ List komitetu budowy kienesy do władz miasta w Wilnie z 1908 r. BLANwW. Dział Rękopisów, sygn. F. 301-446, k. 1-1v; E. K., *Kienesa Karaimska w Wilnie. (Z powodu rocznicy poświęcenia)*, „Myśl Karaimejska”, r. 1, 1924, z. 1, s. 23.

lasu. 4 czerwca 1910 roku przeprowadzono wizję lokalną na tej działce, podczas której została ona dokładnie wymierzona. Miała kształt prostokąta, o wymiarach 15 × 18,85 sążni. Jeden z jej krótszych boków znajdował się przy ulicy Grodzkiej. Umowa przejęcia rzeczzonej działki od rady miasta przez komitet budowy kienesy w Wilnie została podpisana 13 czerwca tego roku przez radnego Michała Feliksowicza Dobrowolskiego oraz Karaimów, Mo-sze (Mojżesza) Izaakowicza Duruncza, Mawrikija (Maurycego) Izaakowicza Zajączkowskiego i Feliksa Maleckiego, hazzana.²⁰

Ponadto magistrat wileński w dniu 12 stycznia 1912 roku zezwolił gminie karańskiej na bezpłatne korzystanie z drugiej działki wielkości 150 sążni kwadratowych, która mieściła się obok pierwszej już wcześniej im przydzielonej. Karaimi mogli na niej wznieść dom gminny. Na mocy dwóch aktów prawnych z 2 marca 1912 i 9 kwietnia 1913 roku przedstawiciele magistratu wileńskiego przekazali obie działki tamtejszej karańskiej gminie. Cały obszar uzyskany przez Karaimów na Zwierzyńcu przy ulicy Grodzkiej mierzył w sumie 1969 metrów kwadratowych.²¹

O znacznym wzroście znaczenia wileńskich Karaimów świadczył fakt udziału delegata z tego miasta (Mawrikija (Maurycego) Izaakowicza Zajączkowskiego) w wyborach 16 sierpnia 1911 roku w karańskiej szkole w Trokach nowego trockiego hachama, zwierzchnika pięciu karańskich dżymatów zachodnich guberni Rosji (czyli trockiego, wileńskiego, poniewieskiego, łuckiego i pskowsko-ostrowskiego) po śmierci Romualda A. Kobeckiego (zm. 1911). W wyborach tym nowym hachamem został wybrany Seraja M. Szapszał, który nie przyjął wówczas tego zaszczytu.²²

Wkrótce realizacja budowy murowanej kienesy stała się najważniejszym zadaniem dla młodej społeczności wileńskich Karaimów. Wspomniany komitet budowy karańskiego domu modlitwy w Wilnie zarządził oczyszczenie podarowanego przez magistrat terenu i przygotowanie go pod zabudowę. W stosunkowo niedługim czasie udało się na nim wykonać fragment

²⁰ Akt Rady Miasta Wilna z 13 czerwca 1910 r. BLANwW. Dział Rękopisów, sygn. F. 301-446, k. 2-3, 4.

²¹ List prezesa gminy karańskiej w Wilnie do Seraji Szapszała z 24 X 1935 r. Tamże, sygn. F. 301-243, k. 1; Pismo Seraji Szapszała do Izby Skarbowej w Wilnie. Tamże, k. 8; Wniosek w sprawie darowania gminie karańskiej działek ziemi miejskiej zajętych pod kienesę i cmentarz. BLANwW. Dział Rękopisów, sygn. F. 301-445, k. 32.

²² Финеев Раецкий, *Хроника текущей жизни. Выборы трокского гахама*, „Караимская Жизнь”, t. 3/4, 1911, s. 114-118.

fundamentów, gdzie 30 października 1911 roku o świcie, podczas podniosłej, religijnej uroczystości, w obecności wielu zaproszonych gości z grona miejscowych i przyjezdnych Karaimów, odbyło się wmurowanie kamienia węgielnego pod przyszłą kienesę, na którym wyryto rok tego wydarzenia. Uroczystości przewodniczył pełniący obowiązki hachama Karaimów polskich, starszy hazzan trocki Izaak Boaz (Bogusław) Firkowicz (1865–1915) i młodszy hazzan trocki Chanania (Ananiasz) Je. Dubiński. Duchowni odczytali specjalnie w tym celu przygotowane modlitwy i stosowne błogosławieństwa o pomyślność cara imperatora i Rosji. Wydarzenie to zostało uwiecznione na fotografii. Na ręce członków komitetu budowy kienesy złożono szereg telegramów od rozproszonych po świecie karaïmskich gmin z życzeniami wszelkiej pomyślności i szybkiego wzniesienia modlitewni. Wśród nich warto odnotować te od hachama taurydzko-odeskiego Samuela Mojsewicza Panpułowa (1831–1911), starszego hazzana Odessy Josefa Kefelego, starosty dżymatu z Petersburga Zachara Kefelego, przedstawicieli gminy sewastopolskiej (hazzana Lewiego, Babaja, Z. Kodżaka i Mangubego), symferopolskiej (hazzana Eljaszewicza, gabbaja Szyszmana i nieznanego z nazwiska członka zarządu gminy), melitopolskiej (starszego hazzana Kefelego i gabbaja Stambolego), z Libawy i wielu innych. Ustalono też, że wszelkie darowizny składane na budowę kienesy należy wpłacać w siedzibie skarbnika komitetu jej budowy, Józefa Solomonowicza Łopatny, w Wilnie przy ul. Gimnazjalnej 8.²³

W tym samym roku w grudniowym numerze moskiewskiego miesięcznika „Караïмская Жизнь” ukazał się apel wileńskiego dżymatu do wszystkich współbraci Karaimów z prośbą o finansowe wsparcie budowy nowej miejscowej kienesy.²⁴ Wezwanie to spotkało się z żywym odzewem ze wszystkich ośrodków karaïmskich w całym imperium rosyjskim. Pieniądże wpłacali na ten szczytny cel nie tylko Karaimi z Wilna czy Trok, ale również z Eupatorii, Feodosji, Jałty, Melitopola, Moskwy, Odessy, Sankt Petersburga, Sewastopola i Warszawy oraz innych pomniejszych miejscowości.²⁵

²³ А. Зетъ, *Хроника текущей жизни. Торжество закладки кенаса въ Вильнѣ*, „Караïмская Жизнь”, t. 5/6, 1911, s. 121–125; Refael [Rafał] Abkowicz, *Sany hazzanlar yunyn Trok dzymatnyyn* [Wykaz hazzanów gminy trockiej], „Karaj Awazy”, z. 10, 1936, s. 2 (okładki); Włodzimierz Zajączkowski, *Firkowicz Bogusław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 6, Kraków 1948, s. 473–474.

²⁴ *Благочестивые братья Караимы!*, „Караïмская Жизнь”, t. 7, 1911, s. 91.

²⁵ Korespondencja i dokumenty w sprawie cmentarza i budowy karaïmskiej kienesy w Wilnie. BLANwW. Dział Rękopisów, sygn. F. 301-445, k. 3–6v, 12, 13–18, 20–31.

Warto może dodać, że w maju 1912 roku ukazał się ostatni numer wspomnianego czasopisma „Караимская Жизнь”, a jego następcą został inny miesięcznik pod nazwą „Караимское Слово”, który od lipca 1913 roku zaczął się ukazywać właśnie w Wilnie. Siedziba redakcji tego historyczno-literackiego czasopisma mieściła się w domu należącym do gminy karaimskiej przy ul. Grodzkiej na wileńskim Zwierzyńcu. W sumie ukazało się dwanaście numerów pisma, które kolportowano we wszystkich miastach zamieszkiwanych przez Karaimów na terenie imperium carskiego oraz w Nowym Jorku. W Wilnie można go było kupić w siedzibie redakcji, bądź w sklepie tytoniowym Kozyrowicza przy ul. Niemieckiej 3. Jego druk został przerwany w lipcu lub sierpniu następnego roku zapewne z powodu wybuchu pierwszej wojny światowej. Do tego jednak czasu można zauważyć nieustanny rozwój karaimskiej gminy w Wilnie.²⁶

Jeszcze na początku 1913 roku (w dniach 21-23 lutego), w związku z rocznicą trzystu lat zasiadania na carskim tronie rodziny Romanowów, odbyły się w Sankt Petersburgu wspaniałe uroczystości, które uświetnili licznie przybyli goście z całego rosyjskiego imperium i zagranicy. Z tej okazji do stolicy Rosji przyjechała również liczna delegacja karaimska, składająca się z jedenastu osób, wśród której obok delegatów z Eupatorii, Feodosji, Odessy i Trok oraz samego Petersburga, znaleźli się także przedstawiciele wileńskiej gminy w osobach Izaaka Boaza (Bogusława) Firkowicza, Osipa (Józefa) Salomonowicza Łopatty i Ananiasza Chorczenki, co świadczyło na pewno o wzroście znaczenia tej społeczności.²⁷

Z kolei w Wilnie zintensyfikowano prace budowlane związane ze wzniesieniem kienesy, która powstawała pod nadzorem i według projektu znanego miejskiego architekta, Rosjanina inżyniera Michała M. Prozorowa (1860–1930). Zachowały się różne, wcześniejsze projekty tej interesującej budowli. Po dwóch latach prac, dzięki funduszom pochodzącym głównie od braci Łopattów (inżyniera Romualda i ziemianina Józefa) oraz ofiarności wielu drobnych darczyńców, stanęła fasada niewielkiego, lecz urokliwego budynku o wyniosłym, mauretańskim stylu, która została pokryta dachem. Jednak na jego wykończenie i wykonanie szafy na zwoje Tory brakowało ok. 4-5 tysięcy rubli. Stąd komitet jej budowy, na czele z nowym hazzanem wileńskim Feliksem Maleckim, ponownie zwrócił się do posażnych miejscowych i obcych

²⁶ [Reklama], „Караимское Слово”, nr 9/10, 1914, s. 26.

²⁷ [Bez autora], *Караимская депутация в С.-Петербурге*, „Караимское Слово”, nr 1, 1913, s. 7.

Karaimów z prośbą o finansowe wsparcie. Obok kienesy, jeszcze przed jej wykończeniem, wybudowano drewniany parterowy dom z antresolą z przeznaczeniem na przejściowy dom modlitwy i imprezy kulturalno-oświatowe. Jak wiadomo, umieszczono tam również redakcję czasopisma „Караимское Слово”. Ulica przy kienesie otrzymała nazwę Karaimska.²⁸

Od dawna wileńscy Karaimi zabiegali o swój własny cmentarz. Już 8 kwietnia 1904 r. Rada Miejska Wilna przekazała gminie karaimskiej na ten cel do bezpłatnego korzystania działkę ziemi miejskiej o powierzchni 500 sążni kwadratowych (czyli 2276,04 metrów kwadratowych), która została wydzielona ze składu majątku Kuprianiszki. Majątek ten znajdował się na przedmieściu w miejscowości o nazwie Lipówka. Magistrat zastrzegł jednak, że po ewentualnej likwidacji cmentarza działka ta wróci pod zarząd miejski. Zachował się plan przydzielonej ziemi z dokładnym określeniem jej położenia. Frontowa jej część dotykała cmentarza muzułmańskiego i mierzyła 17,50 sążnia, prawa strona 25,50 sążni, strona tylna 18,42 sążni, lewa strona 31,50 sążni. Prawa Karaimów do tej działki zostały potwierdzone ustawą miejską z dnia 5 kwietnia 1913 roku, która się uprawomocniła 9 kwietnia tego roku. Nieco wcześniej, dnia 21 marca 1913 roku na tymże cmentarzu została pochowana pierwsza osoba, Sara Zajączkowska, która jeszcze przed śmiercią wyraziła prośbę pochowania jej na tym właśnie *zieracie*. Pogrzeb w obecności wielu członków karaimskiej społeczności został odprawiony przez przybyłego z Trok starszego hazzana Izaaka Boaza (Bogusława) Firkowicza, pełniącego, jak wiadomo, obowiązki hachama zachodnich rosyjskich guberni.²⁹

Wileńskich Karaimów przygnębił napad rabunkowy na Józefa Solomowicza Łopatę, skarbnika komitetu budowy kienesy, który miał miejsce na jednej z ulic miasta 22 grudnia 1913 roku. Ofiara została dotkliwie pobita

²⁸ Plany karaimskiej kienesy i domu gminnego w Wilnie. BLANwW. Dział Rękopisów, sygn. F. 301-446, k. 6, 9, 10, 19a, 25; А. И. Шпаковский, *Хроника текущей жизни. Вильна*, „Караимское Слово”, nr 1, 1913, s. 13-14; О. П., Ф. А. Малецкий, „Караимское Слово”, nr 5, 1913, s. 9-12; Б. К., *Хроника текущей жизни. Вильна*, „Караимское Слово”, nr 5, 1913, s. 22; Mikhail Kizilov, *The Sons of Scripture. The Karaites in Poland and Lithuania in the Twentieth Century*, Berlin, Munich, Boston 2015, s. 88.

²⁹ Wniosek w sprawie darowania gminie karaimskiej działki ziemi miejskiej zajętych pod kienesę i cmentarz. BLANwW. Dział Rękopisów, sygn. F. 301-445, k. 32-32v; Akta dotyczące cmentarza karaimskiego. Tamże, sygn. F. 301-446, k. 26-27; [Bez autora], *Хроника текущей жизни. Вильна*, „Караимское Слово”, nr 1, 1914, s. 14.

i znalazła się w szpitalu. Napastnika ujęto, okazał się nim jeden z miejscowych, niejaki Czechowicz.³⁰ Obawy ludzi związane z tym incydentem dotyczyły zapewne nie tylko zdrowia i mienia samego Józefa S. Łopatty, ale również powierzonych mu publicznych pieniędzy.

Na szczęście karaimską społeczność w Wilnie spotykały nie tylko same tragiczne wydarzenia. Dbali też oni o swój rozwój kulturalny i rozrywki, starając się o to, aby stać na nie było nawet najbiedniejszych. Dnia 25 stycznia (starego stylu) 1914 roku odbył się w drewnianym domu przy kienesie rodzinny wieczór. Podczas niego wystąpiła karaimska młodzież z jednoaktową sztuką pt. „Przed balem” i żartobliwą etiudą „Drogi pocałunek”. Najbardziej jednak wszystkich rozbawił swoimi kupletami rodzimy komik O. A. Aronowicz.³¹

Wybuch w 1914 roku pierwszej wojny światowej spowodował zatrzymanie u Karaimów w Wilnie wszelkich inwestycji budowlanych, a także upadek ich życia kulturalno-oświatowego. Dopiero jej zakończenie, cztery lata później i powstanie II Rzeczypospolitej pozwoliło im odnaleźć się w nowych warunkach, a następnie pokusić o niespotykany nigdy wcześniej rozwój na wszelkich polach ich działalności, co ważne, przy wydatnym wsparciu nowych władz państwowych.

Tytułem podsumowania należy stwierdzić, że jak dotąd nie odnaleziono dowodów w postaci materiałów źródłowych lub innych artefaktów przeszłości na bardzo wczesne, to znaczy jeszcze w okresie średniowiecza, osadnictwo Karaimów w Wilnie. Również w czasach nowożytnych pojawiali się oni tam sporadycznie i zazwyczaj w związku z działalnością administracyjno-handlową i wydawniczą. Nieliczni z nich szukali tam także schronienia przed różnymi kataklizmami. Jednak na stałe zamieszkali tam dopiero w XIX wieku, kiedy ziemie te znalazły się pod zaborem rosyjskim. Do prężnie rozwijającej się stolicy Litwy przyciągała ich potrzeba lepszej edukacji i możliwości uzyskania dobrze płatnej pracy, a czasem wojskowy przydział. Docierali tam Karaimi głównie z pobliskich Trok i okolicznych przysiółków oraz z całego rosyjskiego imperium. Społeczność ta rozwijała się stopniowo i była coraz bardziej widoczna nie tylko w miejscowym wojskowym garnizonie, ale w także w szkołach, urzędach, na ulicach i targach miasta. Szybko pojawiła się również potrzeba wzniesienia własnego domu modlitwy i cmentarza, co udało się zrealizować dzięki przychylności władz miasta i wsparciu finansowym

³⁰ [Bez autora], *Хроника текущей жизни. Вильна*, „Караимское Слово”, nr 6, 1914, s. 22.

³¹ С. Е., *Хроника текущей жизни. Вильна*, „Караимское Слово”, nr 7/8, 1914, s. 23.

wszystkich gmin karaïmskich w Rosji. W niedalekiej przyszłości społeczność karaïmska w Wilnie miała utworzyć odrębną gminę, która pod koniec lat 20. XX wieku miała się stać faktyczną siedzibą hachana II Rzeczypospolitej.

Bibliografia

I. Źródła

1. Archiwalne

Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie (Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka), Dział Rękopisów, sygn. F. 301-243, F. 301-368, F. 301-445, F. 301-446.

2. Wydane

Abkowicz Refaël [Rafał], *Sany hazzanlarynyn Trok dzymatnyn* [Wykaz hazzanów gminy trockiej], „Karaj Awazy”, z. 10, 1936, s. 2 (okładki).

E. K., *Kienesa Karaïmska w Wilnie. (Z powodu rocznicy poświęcenia)*, „Myśl Karaïmska”, r. 1, 1924, z. 1, s. 23.

O żydach Karaimach, „Biblioteka Warszawska”, t. 2, 1844, s. 413, 418.

Б. К., *Хроника текущей жизни. Вильна*, „Караïмское Слово”, nr 5, 1913, s. 22.

Благочестивые братья Караимы!, „Караïмская Жизнь”, t. 7, 1911, s. 91.

Зетъ А., *Хроника текущей жизни. Торжество закладки кенаса въ Вильнѣ*, „Караïмская Жизнь”, t. 5/6, 1911, s. 121–125.

Караïмская депутация въ С.-Петербургѣ, „Караïмское Слово”, nr 1, 1913, s. 7.

Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Виленская губернія, составилъ генерального штаба капитан А. Корева, Санкт Петербург 1861.

О. П., Ф. А. *Малецкій*, „Караïмское Слово”, nr 5, 1913, s. 9–12.

Раецкій Финеесъ, *Хроника текущей жизни. Выборы трокского гахама*, „Караïмская Жизнь”, t. 3/4, 1911, s. 114–118.

С. Е., *Хроника текущей жизни. Вильна*, „Караïмское Слово”, nr 7/8, 1914, s. 23.

Серебряков М. В., *Исторический очерк столетнего существования Виленской 1-й гимназии. 1803-1903. ч. I*, Вильна, 1903. (http://vilnius.penki.lt/1_gim.html (dostęp: 31 X 2018)).

Синани В. I., *Хроника текущей жизни. Вильно*, „Караïмская Жизнь”, Книга 2: 1911, s. 96.

Синани Веніамин, *Къ статистикъ караимовъ. (По переписи 1897 г.)*, „Караимская Жизнь”, t. 1, 1911, s. 31.

Хроника текущей жизни. Вильна, „Караимское Слово”, nr 6, 1914, s. 14.

Шпаковский А. И., *Хроника текущей жизни. Вильна*, „Караимское Слово”, nr 1, 1913, s. 13.

Шпаковский А. И., *Хроника текущей жизни. Памяти С. С. Дубинского*, „Караимское Слово”, nr. 3/4, 1913, s. 17–18.

II. Opracowania

Encyklopedia Ziemi Wileńskiej. T. z: Literatura Ziemi Wileńskiej od XVI w. do 1945 r., oprac. Mieczysław Jackiewicz, Bydgoszcz 2004.

Гąsiorowski Stefan, *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV–XVIII wieku*, Kraków, Budapest 2008.

Kizilov Mikhail, *The Sons of Scripture. The Karaites in Poland and Lithuania in the Twentieth Century*, Berlin, Munich, Boston 2015.

Kobeckaitė Halina, *Karaimi w Wilnie i Trokach*, „Polska Sztuka Ludowa. Konteksty”, r. 47, 1993, nr 3/4, s. 45–46.

Narbutt Teodor, *Dawniejsza topografia Wilna*, [w:] tegoż, *Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historyi Litwy odnoszące się*, Wilno 1856, s. 49–51.

Spector Shmuel, *Karaites*, [w:] *Encyclopedia of the Holocaust*, t. 2, red. Israel Gutman, New York, London 1990, s. 785.

Walfish Barry Dov, Kizilov Mikhail, *Bibliographia Karaitica. An Annotated Bibliography of Karaites and Karaism*, Leiden, Boston 2011.

Zajączkowski Włodzimierz, Firkowicz Bogusław, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 6, Kraków 1948, s. 473–474.

Zajončkovskis Michailas, *Karaimai kariuomenėje. Karajlar javanlychta. Karaims on military service. Karaimi na żołnierce. Караимы в армии*, Vilnius 2000.

Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона, Санкт Петербург 1890–1907; <http://www.vohi.net/brokgauz/> (dostęp: 19 XII 2018)

Глаголев В. С., *Религия Караимов. (Теоретико-исторический анализ)*, Москва 1994.

Ливанов Федор Васильевич, *Бахчисарай и его достопримечательности*, Москва 1874.

Ливанов Федор Васильевич, *Раскольники и острожники*, Санкт Петербург 1868; 4 изд. 1872–1873.

Ливанов Федор Васильевич, *Севастополь*, Москва 1874.

Ливанов Федор Васильевич, *Херсонес, древний Корсунь*, Москва 1874.

Ливанов Федор Васильевич, *Чуфут-Кале, иудейская крепость*, Москва 1874.

Ширяев Е. Е., *Беларусь, Русь Белая, Русь Черная и Литва в картах*, Минск 1991.

III. Ilustracje

[Reklama], „Караимское Слово”, nr 5, 1913, s. 25; nr 6, 1913, s. 25.

[Reklama], „Караимское Слово”, nr 9/10, 1914, s. 26.